

Вяра Малджиева

Университет Миколая Коперника, Торун

E-mail: maldzieva@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4727-5098

СИНТАКТИЧНИ СТРУКТУРИ, КОНСТИТУИРАНИ ОТ МЕЖДУМЕТИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

0. В *Граматиката на съвременния български език* междуметиято се характеризира въз основа на хетерогенни (семантични и синтактични) критерии, които очертават голям и в известен смисъл аморфен клас. Срв.: „Междуметиято е неизменяема (лишена от всякакви морфологични категории) дума, с която се изразява непосредствено чувство (емоция) или емоционално-волева подбуда. В изречението се употребява като странична дума или пък като самостоятелно изречение в речта, а в някои случаи и като сказуемо с експресивно значение” (ГСБКЕ, 1983, с. 467). Последната част от дефиницията доста общо подсказва обаче способността на част от междуметията да конституират синтактична структура.

Съставянето на списъка от междуметия, които имат свойството да конституират синтактична структура, изисква преди всичко границите на класа междуметия да бъде строго определен, а на следващо място – да бъде определен подкласа (подкласовете) междуметия – конститутивни съставлящи на синтактични структури.

0.1. Настоящото изследване изхожда от следните положения в това отношение¹:

0.1.1. Граматичната (формалната) класификация на неизменяемите лексеми може да се изгражда само въз основа на синтактични критерии (признаци), по пътя на същото степенно дихотомично деление както при общата граматична класификация на лексемите.

¹ Това са основните положения, приети в изследването Maldjieva, 1995. Езиковият материал от български език, който се използва и тук, е резултат от пълна ексерпция на РСБКЕ, 1955–1959. Той е допълнен с материал от РБЕ, БНК и интернет.

0.1.2. В резултат на така проведена класификация на неизменяемите лексеми² единиците, квалифицирани като междуметия в граматиките и речниците, имат два общи признака: а) могат да се употребяват самостоятелно³; б) могат да конституират независими от друг глаголен контекст изказвания⁴.

0.1.3. Прилагането на следващите делитбени критерии позволява в рамките на тази група лексеми да бъдат абстрахирани следните класове: 1) звукоподражателни междуметия; 2) предикативни междуметия; 3) адвокативни изрази; 4) непредикативни междуметия⁵. Съществената за това изследване (не)възможност вторично да изпълняват функция на конститутивен член на синтактична структура – в най-честия случай на изречен-

² Анализът на неизменяемите лексикални единици в български, руски и полски език, проведен в Малджиева (Maldjieva, 1995), доведе до извеждане на следните седемнадесет синтактични признака, релевантни за класификацията:

а. [+/- могат да се употребяват самостоятелно]; б. [+/- могат да конституират независимо от друг глаголен контекст изказване]; в. [+/- имат свързваща функция]; г. [+/- могат вторично да изпълняват функция на сказуемо]; д. [+/- заемат позиция на член на един от свързваните изрази]; е. [+/- влизат в подчинителна синтактична връзка с глагол]; ж. [+/- допускат подлог в им.п.]; з. [+/- коокурират с вокатив]; и. [+/- имат падежно управление]; й. [+/- свързват еднородни части на изречението]; к. [+/- управляват се от глагола]; л. [+/- управляват се от прилагателно име]; м. [+/- съотнасят се с останалите пълнозначни части на речта]; н. [+/- управляват се от наречия от други класове]; о. [+/- могат да се употребяват в изявителни изречения]; п. [+/- имплицитно определена глаголна форма]; р. [+/- управляват се само от форми за сравнителна степен]. По-нататъшните анализи на езиковия материал наложили модифицирането на някои от делитбените признаци, което е отразено в този текст.

В резултат на 6-степенно дихотомично деление по тези признаци бяха диференцирани осемнадесет класа неизменяеми лексикални единици, за които условно са приети следните названия, запазващи в максимална степен употребяваните в досегашните описания:

1) звукоподражателни междуметия; 2) предикативни междуметия; 3) адвокативни изрази; 4) непредикативни междуметия; 5) адинтерогативни изрази; 6) предлози; 7) релатори; 8) съчинителни съюзи; 9) подчинителни съюзи; 10) адвербални наречия; 11) частици; 12) неиндикативни частици; 13) оператори на наклонение и време; 14) адвербални оператори; 15) адкомпаративни наречия; 16) адпозитивни наречия; 17) ададективни наречия; 18) адсубстантивни наречия.

³ Да образуват т.нар. структурно неразчленими изречения – срв. ГСБКЕ, 1983, с. 468.

⁴ При изследването на синтактичните свойства не са вземани предвид – като нетипични – честите при междуметията контексти, в които тези лексеми са употребени като цитати, от типа: *Кучето казва „бау“, котето – „мяу“. Не казвай „хоп“, преди да си скочил.*

⁵ Още тук трябва да се отбележи, че прилагането на тези делитбени белези същевременно изисква като междуметия от различен тип да бъдат квалифицирани лексеми, които в речниците имат друга квалификация, срв. напр. *аха, а, де, нá*, – частици; *блазе, куцук-куцук, стига* – наречия и под.

ски израз (на казуемо) – поставя в опозиция класовете на звукоподражателните и предикативните междуметия от една страна и адвокативните изрази и непредикативните междуметия от друга⁶.

0.1.4. На следващата степен на деление звукоподражателните и предикативните междуметия, характеризиращи се със способността да конституират изреченски израз, се противопоставят по (не)възможността да присъединяват конгруентна фраза⁷.

0.1.5. И така, лексемите, които са предмет на анализ на това място, имат следните характеристики:

1. Звукоподражателни междуметия (ономатопеи): клас неизменяеми лексикални единици, които:

- а) могат да се употребяват самостоятелно;
- б) могат да конституират независими от друг глаголен контекст изказвания;
- в) могат вторично да конституират синтактична структура, при това:
- г) допускат конгруентна именна фраза (когато конституират изреченски израз).

2. Предикативни междуметия: клас неизменяеми лексикални единици, които:

- а) могат да се употребяват самостоятелно;
- б) могат да конституират независими от друг глаголен контекст изказвания;
- в) могат вторично да конституират синтактична структура, но:
- г) не допускат конгруентна именна фраза (когато конституират изреченски израз).

⁶ Към класа на адвокативните изрази се отнасят например следните лексикални единици, които коокуират с вокативна фраза: *а; абе; ало; бе; бис; браво; бре; брей; добро утро; добър ден; добър вечер; довиждане; ей; ехей; здрасти; леле; ма; мари; сбогом; хало; хей; чао*. Непредикативни междуметия са например *ай; алилуя; ама; ами; амин; ах; аха; ба; бей; бре; брей; боже; варе; гениално; гиди; господи; е; еврика; ей; ех; ехе; и-и; най-накрая; най-после; о; ой; оле; оле; осанна; ох; охо; по дяволите; пусто; пфю; пхюй; тфу; тюх; уви; ура; ух; уф; хе; хип; хо; ху; ц-ц-ц; ъх; я*. (Виж също бел. 8 по-долу).

⁷ Употребата на термините *конгруентна* и *неконгруентна именна фраза* тук и по-нататък е в голяма степен условна, тъй като междуметията не изразяват граматичните категории лице и число. Употребата на тези термини е оправдана с оглед на наличието или отсъствието на ограничения в конгруентността с форма за всяко лице и число на глагола – дистрибутивен еквивалент на междуметията в дадения контекст (виж по-долу 1.2.).

0.2. Към звукоподражателните междуметия се отнасят например следните лексикални единици:

бау; бее; беж; бим-бам; боц; брѐм; бум; бух; врѐц; га-га; гѐл-гѐл; гуци-гуци; дан; джаф; дѐн-дѐн; друс; дрѐн; дрѐн-дрѐн; дум-дум; кви-кви; кис-кис; крѐц; куд-кудяк; кукуригу; ку-ку; куцук-куцук; кѐл-кѐл; мрѐн; мууу; мяу; пѐрр; пиу; пляс; прас; пук; пух; пух-пух; пуф; та-та; трак; трас; тра-та; тик-так; топ-топ; ха-ха; хе-хе; хи-хи; хо-хо; хоп; хруп; хряс; хѐрт; фрас; цамбур; цап; цап-царап; цѐк; цоп; цок-цок; чат; чик-чирик; чук; шушу; щрак.

0.3. Примерният списък на предикативните междуметия изглежда така:
а; а-а; аха; бегом; блазе; варда; вѐн; горко; де; дий; долу; достатѐчно; край; крѐгом; кѐт-кѐт; кѐш; марш; мирно; млѐк; нѐ; надясно; назад; наздраве; навѐн; наляво; нани; напред; пис-пис; пст; псѐт; пшит; пѐшит; сакѐн; стига; стоп; ха; хай; честито; чуш; ѓс⁸.

0.4. Беглите наблюдения върху значението на структурите, конституирани от междуметия, показва, че те реализират с различна степен на експлицитация предикатно-аргументни структури, в които междуметиято представлява предикатен израз.

Предикатите, които се реализират в изреченските изрази с междуметия, са както от първи ред – с предметни аргументи, така и от втори ред – с пропозиционални аргументи⁹.

0.4.1. По-голямата част от междуметията са изразители на предикати с един, два или три предметни аргумента, които очертават следните съдържателни групи:

‘Действие’, срв. напр. *боц, бум, бух, пух, трас, цап* и др. (виж по-долу 2.1.).

Дистрибутивни еквиваленти, наред със съответните еднокоренни гла-

⁸ Един бегъл поглед върху предикативните междуметия показва, че някои от лексикалните единици, причислени към този клас са граматично полифункционални или граматично омонимни, т.е. употребени в различни типове контексти показват признаците на различни класове лексеми. Така бълг. *бегом, горко, долу, крѐгом, мирно, назад, навѐн, напред, надясно, наляво* са адвербални наречия; *край, марш* и *стоп* са съществителни имена, *край* е също предлог; *а* е съюз, *стига* е глаголна форма и т.н. Приемаме за очевидно, че в този текст се разискват свойствата единствено на омонимите – междуметия.

⁹ Беглият семантичният анализ на междуметията е направен в рамките на изреченската семантика, разработена от Ст. Кароляк (срв. Karolak, 1984, 2002). В духа на този семантичен модел се разбират използваните термини: *предикат, аргумент, изречение, предикатен израз, аргументен израз, изреченски израз* и др.

голи от типа *боцна, плясна, прасна* и под., са глаголи от типа *ударя, бия, стрелям, гръмна, счуя* и др.

‘Движение’, срв. напр. *беж, брѣм 2, бегом, варда, вѣн, дий, долу 1, марш, навѣн, наядсно, наляво, напред, цамбур, цоп* и др. (виж по-долу 2.1.). Дистрибутивни еквиваленти, наред със съответните енокоренни глаголи от типа *брѣмна 2, врѣцна се, цопна, цамбурна* и под., са глаголи от типа *обѣрна се, побягна, махна се, падна, скоча, трѣгна, вѣрвя, отида, замина, изляза, вляза* и др.

‘Звук’, срв. напр. *бау, брѣм 1, кукуригу, куку* и под. (виж по-долу 2.1.). Дистрибутивни еквиваленти са предимно съответните енокоренни глаголи от типа *тракна, тропна, шракна, кукам, кукуригам, дѣнкам* и под., но и глаголи от типа *звѣнна, писна* и др.

Звукоподражателните изрази от типа *прас, пук, трак, трас, тряс*, които наподобяват звук, реализират омонимни междуметия, конституиращи различни структури с различни дистрибутивни еквиваленти, съответно със значение ‘звук’ и ‘действие, съпътствано от съответния звук’ (напр. *ударя, счуя, гръмна, стрелям*).

0.4.2. Предикатите с пропозиционален аргумент, реализирани предимно от предикативни междуметия, са с разнообразно съдържание. Сред тях се очертават следните групи:

‘Товорене, съобщаване’, срв. напр. *дрѣн-дрѣн, мрѣн-мрѣн, шушу-мушу*. Дистрибутивни еквиваленти са глаголите *говоря, приказвам, оплаквам се* и под.

‘Подбуда, подкана’, срв. напр. *а 2, де, ха 2, хай 2, хайде*.

‘Емоция’, срв. напр. *блазе, горко; наздраве, честито*. Дистрибутивни еквиваленти са изрази, съдържащи глаголи от типа: *радвам се, съчувствам, okayвам, честитя*.

‘Досещане’, срв. *аха 1*. Дистрибутивни еквиваленти са глаголите *досещам се, разбирам*.

‘Прекратяване на действие’, срв. напр. *край, стига, достатъчно*. Дистрибутивни еквиваленти са глаголите *преставам, прекратявам, спирам*.

‘Непосредствена следходност или предходност’, срв. напр. *аха-аха, а-а, а*. Дистрибутивни еквиваленти на тази група междуметия са наречия от типа *насмалко, без малко, тъкмо*, а конституираните от тях структури са неизреченски (виж по-долу 2.2.).

Пропозиционалният аргумент при предикатите, чиито изразители са тези междуметия, примарно се изразява с подчинено изречение, но някои от тях допускат само именна фраза с различна степен на номинализация, при която аргументът е представен от своя предикативен израз – отглаголно

съществително, или само от аргументен израз. Тези възможности са отбелязани при съответните междуметия.

0.5. Като доказателство за това, че дадено междуметие изпълнява функцията на конститутивен член на синтактична структура, се приема неговата дистрибутивна еквивалентност с лексема (най-често глагол или съществително име), за която тази функция е примарна. Иначе казано, в дадената синтактична структура такава лексема може да замести междуметието или да го дублира.

Във вторичната си функция на дистрибутивни еквиваленти на глаголни форми звукоподражателните и предикативните междуметия разбира се не притежават (за разлика от предикативите, които се изменят по време и наклонение) морфологичните категории на глагола, но езиковият материал показва, че тези междуметия могат да се употребяват в контексти, характерни за различни по отношение на граматическата категория време глаголни форми.

В тази връзка заслужава да се отбележи, че дублирането е често явление. Според мен то може да се обясни именно с необходимостта в даден контекст да се експонират стойностите на актуализиращите категории темпоралност и модалност, които имат морфологични изразители, каквито междуметието не притежава. (Виж по-долу изречения (23), (28) – (30)).

Доказателство за описваната тук синтактична функция на изследваната група междуметия несъмнено е и съществуването на голяма група еднокоренни глаголи или съществителни, които са в парадигматично отношение със съответното междуметие в дадения контекст¹⁰.

1. Описанието на междуметията като главен член на синтактична структура взема предвид само онези подчинени членове, които могат да бъдат отнесени към т.нар. минимална структура (минимално изречение). Това са фрази, които реализират само имплицираните съставлящи на семантичната структура на понятието, изразено с междуметие. Установяването на техния брой и характер предполага предварителен семантичен анализ, който за целите на това изследване беше направен само най-общо (виж по-горе 0.4.).

¹⁰ Срв. напр. *боцна, бръмна, бумна, бухна, връцна се, врякам, джафкам, дънкам, друсна (се), дрънна, думна, квикна, кискам се, крѣцна, кудкудякам, кукуригам, кукам, куцам/куцукам, мрън-кам, муча, мяукам, плясна, прасна, пукна, пухна, пуфна, тракна, тиктакам, трясна, фрасна, хопна, храсна, хрусна, цапна, цамбурна, цокна, цопна, чирикам, чатна, шушукам, щракам* и др. За тази дистрибутивна еквивалентност посоката на словообразователната деривация е нерелевантна и затова не се отбелязва.

1.1. Най-общата синтактична характеристика на звукоподражателните местоимения показва, че синтактичното им „поведение” е твърде близко до това на изявителните глаголни форми – така напр. те могат да присъединяват безпредложни или предложни неконгруентни фрази, да управляват предлози. Срв. напр.:

- (1) *Ще взема един камък и бух! в прозореца.*
- (1) *Закъснее ли някой четвърт час той – пляс! пляс! с бича.*
- (2) *Мине се не мине, той дап с пръсти пържена рибка.*
- (3) *Тя ще се ядоса и фрас детето по главата¹¹.*

В българския език се наблюдава известно ограничение във възможността неконгруентната именна фраза да се изразява със съществително име – местоимение, срв. напр.:

- (1а) **Ще взема един камък и бух го по главата.*
- (1б) **Ще взема един камък и бух му един.*
- (2а) **Закъснее ли някой той пляс го с бича.*
- (3а) **Тя се пресегна и дап го с пръсти.*
- (4а) **Тя се ядоса и фрас го по главата¹².*

1.2. Обратно на звукоподражателните местоимения, последният признак на предикативните междуметия – „не допускат конгруентна именна фраза” – означава, че те на практика не конституират изявителни изречения, независимо от това дали са употребени съвсем самостоятелно или вторично изпълняват функцията на конститутивен елемент в синтактичната структура¹³. Синтактичната характеристика на предикативното междуметие, употребено във функцията на конститутивен член на изреченския израз

¹¹ Тук и по-нататък примерите в голямата си част са взети от споменатите речници и от езиковия корпус. Това не се отбелязва специално.

¹² Подобно ограничение не се наблюдава напр. в полския език, срв. *Chwycił pogrzebacz i lu go przez plecy.* (Grochowski, 1986, с. 41).

¹³ В това отношение те проявяват синтактично свойство, общо с непредикативните междуметия, които конституират само неизявителни изречения. Двата класа обаче се противопоставят по признака, който е основен за синтактичната характеристика и за подялбата изобщо на традиционния клас междуметия – тяхната способност/неспособност вторично да изпълняват функцията конститутивен член на синтактичната структура. Подобни делитбени признаци,

(сказуемо), е подобна на тази на синтетичната глаголна форма за повелително наклонение. Също като нея то частично проявява способност да управлява приглаголни членове и същевременно не допуска конгруентна фраза или съществително име-лично местоимение в 1 и 3 л. Срв. напр.:

- (4) *Наздраве ви, драги гости!*
- (5) *Блазе ви за хубавите деца!*
- (6) *Напред към планината!*
- (7) *Къш оттука!*

Както се вижда от примерите, предикативните междуметия, макар и лишени от граматичната категория число, могат да присъединяват вокативна фраза както в единствено, така и в множествено число.

1.3. Общо и за двете групи е това, че всички подчинени членове на синтактичната структура, конституирана от междуметието, са факултативни – могат да се изпускат, без това да нарушава граматичната правилност на израза.

2. Анализът на езиковия материал доведе до абстрахирането на следните синтактични структури, конституирани от междуметия¹⁴:

2.1. Изреченски структури (функция на сказуемо):

2.1.1. С конгруентна именна фраза (звукотподражателни междуметия)

2.1.1.1. С неконгруентна безпредложна фраза

2.1.1.1.1. С неконгруентна предложна фраза/фрази

$$NP_k \text{ — } NP_{-k} + p\text{^}NP$$

част от които са приети тук, се прилагат в класификацията на М. Гроховски (Grochowski, 1986). Подобно на приетото тук деление виж у Р. Ласковски (Laskowski, 1984, с. 31).

¹⁴ В описанието са използват следните символи: NP_k – конгруентна именна фраза (подлог), NP_{-k} – неконгруентна безпредложна именна фраза, $p\text{^}NP$ – неконгруентна предложна именна фраза, S – изреченска фраза. Със символ $na\text{^}NP$ се означава т. нар. адресатна именна фраза, която може да се реализира и чрез кратката „дателна“ форма на съществителното-лично местоимение. Със символ „—“ е означено конституиращото междуметие.

С цифри 1, 2 е означена омонимията, в случаите когато една графична дума се появява в различни структури като дистрибутивен еквивалент на различни лексеми.

Такава структура конституират напр. *боц*, *бум 1*, *бух 1*, *дум 2*, *пляс*, *прас1*, *пук1*, *пух1*, *трас 1*, *тряс 1*, *цап 1*, *чат*. Срв.:

- (8) *Обаче както си бях ядосан и като грабнах две борови иглички, дето бяха паднали вътре и – боц – она по задника.*
- (9) *Додето черкезинът плашил другите двама говедари с пушката си, Дойно завъртял кривака и – бух проклетия разбойник в лакътя на дясната ръка.*
- (10) *До късно през нощта стоях до вратата ... и щом съседът започна да удря по нея с юмруци, аз я отворих и го хванах за яката. А той – прас със бутилката по зъбите.*
- (11) *Не ви излъчихме, защото в сравнение с господин Корнажев вие бяхте просто жалък... Трас слушалката!*
- (12) *А сега се понесе по коридора, размахвайки бастуна си ту на ляво, „трас!“ в стената, ту на дясно, „фрас!“, така че скоро всички на етажа щяха да бъдат будни.*
- (13) *Дай си ръцете! И докато се усетя – цап, цап, два пъти през пръстите с отвертката. Не ме заболя, нито извиках.*

2.1.1.1.2. Без неконгруентна предложна фраза/фрази

$NP_k — NP_k$

Такава структура конституират *лап*, *кръц(-кръц)*, срв.:

- (14) – *Знаеш, какво бих направил? – С един остър нож кръц-кръц гърлото.* (срв. също по-горе (3)).

2.1.1.2. Без неконгруентна безпредложна фраза

2.1.1.2.1. С неконгруентна предложна фраза/фрази

$NP_k — p \sim NP$

Такава структура конституират *беж*, *бръм 2*, *бум 2*, *бух 2*, *буф*, *горе 1*, *дан 1*, *друс 1*, *долу 1*, *дум 1*, *куцук-куцук*, *мрън-мрън*, *пух 2*, *цямбур*, *цап 2*, *цоп*, *шушу-мушу*. Срв. напр.:

- (15) *И тогава той беж в гората.*
- (16) *Подхлъзва се рибата и цоп в огъня.*
- (17) *А баща ми позатропа с тояжката и куцук-куцук вкъщи.*

- (18) *Стегна къщето, купи си ЯВА-500; свиркаше си фолклор; с мотора – бръм до село, там нещо градинарско. В махлата го търсеха за дребни услуги, отзивчив.*
- (19) *Ей, омръзна ми от тоя, значи! По цял ден – мрън-мрън, мрън-мрън! Също: Ама и тая, Радка, е голямо мрънкало! За това – мрън-мрън, за онова – мрън-мрън...! Срв. също: Мрън, мрън за цените.¹⁵*
- (20) *Никой не си пада по шушу-мушу, особено за шистовия газ. Също: Дребни подкупчета тук-там, шушу-мушу с оръфлящите от гишетата и направил си пълно извлечение.*
- (21) *Като се подхлъзнах, че – цямбур! – във водата.*
- (22) *Въпреки това той успял да занесе нагореценото до червено яйце при останалите птици. След това веднага – цямбур! – скочил във водата, за да разхлади обгорилите си ръчички.*

2.1.1.2.2. Без неконгруентна предложна фраза/фрази

NP_k —

Такава структура конституират напр. междуметията *бръм 1, врѝ, дан 2, друс 2, дрѝн, кис-кис, куку, къл-къл, пиу, прас 2, пук 2, трак, трас 2, тряс 2, чат 2¹⁶, горе 2, долу 2*. Срв. напр.:

- (23) *Той говори, а ние с управителя – кис-кис.*
- (24) *Ляга и нали е тежък човек, креватът – прас!*
- (25) *А пчелата бръм – и отлетя.*
- (26) *И масата реве яростно: – Долу тираните! Долу разбойниците! Долу кръвотийците!*
- (27) *Измъкна той манерката из дълбокия си кожен джоб, поспря там край малката, вдлъбната в земята черквица на улица Калоян и къл-къл, утоли жаждата си. Също: Той го и не поглежда, ами навирил плоската и къл-къл, ... пий си виното¹⁷.*

¹⁵ От семантична гледна точка номиналната фраза при това междуметие е реализация на част от структурата на пропозиционални аргумент (виж по-горе 0.4.2.).

¹⁶ За семантичната мотивация на синтактичната омонимия при междуметията, наподобяващи звука, произведен от дадено действие (виж по-горе 0.4.1.).

¹⁷ При този тип звукоподражателни местоимения синтактичните позиции, отворени от аргументите в семантичната структура, са блокирани. Тяхното съдържание най-често се

- (28) *Оставих тихичко прѣта, взех едно камъче и – чат! Улучих змийчето право в шията. Също: Господин Катранчо мълчал, байо Зайо го заядал още много пъти, без да добие отговор, докато най-после излязъл из търпение, понадигнал се, извил ръка назад, замахнал силно и – чат! – сложил му една хубава плесница по страната.*

(Виж също примери (1) – (4) по-горе.)

2.1.1.3. С изреченска фраза (S)

$NP_k \text{ — } S$

Такава структура конституира аха 1. Срв. напр.:

- (29) *Я! Какво чисто влакно! Но защо е узрял само този стрък? Аха, нещо го е яло, все едно че го е окършило. Също: Какво имах друго да ти кажа? Аха, сетих се: ще ми купиш едно щъкалице с елбасанско дървено масълце.*

2.1.2. Без конгруентна именна фраза – с вокативна фраза (предикативни междуметия)

2.1.2.1. С неконгруентна безпредложна фраза

2.1.2.1.1. С неконгруентна предложна фраза/фрази

$NP_{voc} \text{ — } NP_k + \text{на} \wedge NP$

Такава структура конституират *на́*, *честито*, срв. напр.

- (30) *Богдан извади от Джалиловата кесия жълтица и я подаде на овчарчето. – Юначе, на́ ти тая жълтица, купи си меден кавал и свири ... из тоя широк богат кър!! Също: На́ ти ключа, чедо, та ми отвори горния долап и ми подай черното шише да си сръбна една капчица¹⁸.*
- (31) *Добре си дошъл у дома, честито спасение. Също: Честито ти близко познанство със света, стражник Дорфл¹⁹.*

2.1.2.2. Без неконгруентна безпредложна фраза

изразява от прилаголните членове на дублиращите дистрибутивно еквивалентни глаголи.

¹⁸ В изречения от типа *На́ ти да пиеш вода! На́ пък вий да си хапнете малко хляб и сирене. Господин капитан, намериха хляб в окопите. И аз взех, на́ отчуни си и ти.* подчиненото изречение не е имплицирано от предиката, чиито изразител е междуметието.

¹⁹ Безпредложната неконгруентна фраза е изразител на предиката от пропозиционалния аргумент.

2.1.2.2.1. С неконгруентна предложна фраза/фрази

$$NP_{voc} — p \wedge NP$$

Тази структура конституират напр. междуметията *бегом, вън, горе 1, долу 1, къш, марш; ха 2, хай 2²⁰; край*. Срв. напр.:

- (32) Някой да не е наясно кой командва тук? – *никой не отговори и той повиши глас. – Бегом на баржата! – Чухте лейтенанта! Също: Той мигом се извърна и извика: – Зад нас са! Бегом към мен!*²¹
- (33) *Твърде добре се види защо е излязъл той да преследва това момиче... Долу от коня! Мой господине! Долу скоро!*
- (34) *Запечатани остават, разбира се, и лозунгите, с които таксиметровите шофьори изразиха съпричастността си към родителите на покойния Пени: "Хрантутниците – вън от парламента!" Също: Вън оттук, проклет предател! – и тя хвърли към него хурката, която стоеше подпряна на стола ѝ.*
- (35) *Измивайте се и марш по леглата!*
- (36) *А ако се оженим – край на всички клюки! Също: А това, че виното свърши, каза ли се? Снежа: – Край на пиенето! Край!*²²
- (37) *Копита чаткат и о камъните светват, на ха из портите.*
- (38) *А утре, като му кажеш: марш, напред, запали къщи и хай в Балкана!*
- (Виж също (5) – (8).)

$$NP_{voc} — na \wedge NP + p \wedge NP$$

Такава структура конституира междуметието *наздраве*, срв.:

- (39) *Види я например, че вдигнала голямата стомна в кухнята и пие вода. „Наздраве ти, Елено!“ – ѝ каже той малко шеговито. Също: Лейди Марголото се усмихна сияйно на Ваймс. – Е, наздраве за приятното ви пребиваване при нас.*²³

²⁰ С предложна фраза, когато изразяват движение и са дистрибутивни еквиваленти напр. *на тръгвай, отивай*.

²¹ В изречения от типа *Хадора, бегом да кажеш на Ветроловките да се явят при мен в Залата с картите веднага!* подчиненото изречение не е имплицирано от междуметието.

²² Предложната неконгруентна фраза е изразител на предиката от пропозиционалния аргумент.

²³ Предложната неконгруентна фраза е изразител на предиката от пропозиционалния аргумент.

2.1.2.2.2. Без неконгруентна предложна фраза/фрази

NP_{voc} —

Тази структура конституират напр. междуметията *варда, дий, достатъчно, кръгом, кът(-кът), мирно, млък, навън, напред, назад, наляво, надясно, пис-пис, псът, пишът, нани, сакън, стоп, чуш, ъс*. Срв. напр.:

- (40) – Майка те нарече трол. Трол, татко е трол. – Достатъчно, сине – възприя го Дръмонд. – Знаеш, че не трябва да повтаряш всяка нейна дума. Освен ако аз не ти нареда. Също: – Достатъчно. Излезте! – заповяда подпоручикът на усърдните претърсвачи и се обърна към стопанката.
- (41) Казах драконът да не се пипа. Легендите не се убиват. Кръгом и се омитайте. Също: Хъ-хъ – ухили се Калев и подвижна: – Ей, войниче, я кръгом и мариш вкъщи!
- (42) Какините пиленца, / кът, кът, кът! / Ще ви нося, какини, / просо всеки път.
- (43) Чумакът изгуби търпение, ядоса се и тъй силно го дръпна, че насмалко щеше да го събори от стола му. – Мирно! – извика Гроздан. – Чумак, какво си полудял! Също: Като подигна половиницата, ей сега ще потече маджунът! – извикало докаченото хъише. – Мирно, мирно, че ще да чуия зъби – казал важно оня хъилак, който говорел най-малко, като погледнал изкриво и двамата противници.
- (44) Опитваше се да говори с детето си, но не получаваше отговор. – Нани, сине, да пораснеш голям, татко ти ще ти се радва.
- (45) Млък, не думай това, дъще, / млък, че е срамотно. Също: На записите се чува как жена от персонала крещи: „Млък, щото ще те изхвърля”, а друга заплашва, че ако детето си изцапа лизавника. Също: Млък, само една дума, и ще ти пусна пуля в лоб! Никъде няма да ходиш! Стой тук! Иззвъня ...²⁴
- (46) Сега ми дойде воля да убия тоя гяурин... и ще го убия. Наскачаха другите турци, ... – Сакън, Османе, недей прави такова зло... това

²⁴ Подчинените изречения от този тип са най-чест контекст на междуметиято *млък*, но не са имплицирани от него. Целият изреченски израз е реализация на структурата p_{imp} *защото / че (иначе) q_{imp}*, синонимна на структурата *ако не-р, q*, където от семантична гледна точка за имплицирано трябва да се приеме съдържанието, изразено от междуметиято.

гяурче е добро. Също: Той повъртя чашата от уиски в ръка и я остави на масата с отегчение. – Сакън, бай Боне – каза Симо, – че се изложихме²⁵. Тук гроздова нема да ти дадат.

2.1.2.3. С изреченска фраза (S)

NP_{voc} — S

Такава структура конституират напр. междуметията а 2, де, ха 2, хай 2, хайде, стига. Срв.:

- (47) Я мълчи там! Аз и по-големи мога да кажа. – А, кажи ги, че да те видя, колко тежиш! Също: Лисицата кога видяла, че замръзнала добре опашката на влъкът, рекла: а, сега, кумче, тегли!
- (48) Ха сега да преповторим всичко, каквото научихте до днес.
- (49) Точно тъй, хай да го хванем и да го хвърлим от кулата! Тълпата се юрна напред. Също: Хай донеси сега от тригодишното, та ни почерпи за добър път.
- (50) Удряйте. Сам съм. Що чакате? Де, убийте ме, аз съм Ивайло.
- (51) Знаеш ли, мислих си... – Стига си мислил. Също: Ей, момчета, насам – тук сме! Стига сте хабили муниции! Срв. също: Ами, признах Ви за виновен. Стига толкова въпроси. – Дъх на Гуглата, Хедж лазеше из черепа му като зъл дух. Стига суеверия!²⁶

2.1.2.4. С неконгруентна предложна и изреченска фраза

NP_{voc} — на^NP + S

Такава структура конституират междуметията блазе, горко. Срв.:

- (52) Блазе ти, че имаш такъв син. Също: Блазе на глухия, че два пъти чува. Срв. също: Блазе ви, Иване! – завиждам ви! Я в какви места живеете, каква красота, какъв въздух.
- (53) Горко ми, че се хванах по ума на една нищо и никаква птица! Също: Дуелът между двамата избухна. Горко на всеки глупак, който се

²⁵ Подчинените изречения от този тип са най-чест контекст на междуметието *сакън*, но не са имплицирани от него.

²⁶ Безредложната неконгруентна фраза е изразител на част от пропозиционалния аргумент. Срв. *Стига* си задавал въпроси.

изпречеше на пътя им. Срв. също: Горко ни, мислеше си младият човек, без Левски накъде.

2.2. Неизреченски структури

2.2.1. С безпредложна фраза

— NP_{-k}

Такава структура конституира дрън-дрън. Срв.:

- (54) Райдовски не уточнява дали е информирал по онова време Виденов, че цялата идея е дрън-дрън глупости.

2.2.2. С изреченска фраза (S)

— S

Такава структура конституират аха-аха, а-а, а, срв. напр.:

- (55) Още от вратата жена ми разправя цялата случка и устните ѝ треперят – аха-аха да заплаче. Също: Идат! Идат! – повтаряла майката щастлива и притискала сърцето си с разтрепераните си ръце. А то като полудяло, аха ще се откъсне от гръдта ѝ, ще се втурне да разцелува дъщерята по устата, по очите, по косите.
- (56) Та ... гони я [лисицата] – настига я, гони я – настига я, и а да я пипне вече – изплъзне му се и – пак гоненица отново!
- () От очите му а-а сълзи да потекат. Също: Задъхан, с треперещ глас, Тошко му разправи всичко. Говореше и чувстваше, че всеки миг, а-а ще падне на пода от изтощение.

3. Представеният тук най-общ преглед на синтактичните структури, конституирани от междуметия, показва посоките на следващо по-подробно изследване, което би могло да обхване формалната характеристика на подчинените членове в тези структури, напр. допустимите предлози в неизреченските членове и глаголните форми в изреченските. От по-нататъшно подробно изследване се нуждае също семантичната характеристика на конституиращите междуметия и на конституираните фрази.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Български национален корпус* [БНК]. (б. д.). <http://search.dcl.bas.bg/>
- Речник на българския език* [РБЕ]. (б. д.). <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>
- Речник на съвременния български книжовен език* (Т. 1–3) [РСБКЕ]. (1955–1959). Издателство на Българската академия на науките.
- Тилков, Д., Стоянов, С., & Попов, К. (Ред.). (1983). *Граматика на съвременния български книжовен език: Т. 2. Морфология* [ГСБКЕ]. Издателство на Българската академия на науките.
- Grochowski, M. (1986). *Polskie partykuły: Składnia, semantyka, leksykografia*. Ossolineum.
- Karolak, S. (1984). Składnia wyrażen predykatywnych. B *Gramatyka współczesnego języka polskiego: T. 1. Składnia* (cc. 11–211). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karolak, S. (2002). *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Laskowski, R. (1984). Zagadnienia ogólne morfologii. B *Gramatyka współczesnego języka polskiego: T. 2. Morfologia* (cc. 9–57). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maldjieva, V. (1995). *Non-inflected parts of speech in the Slavonic languages: Syntactic characteristics*. Energeia.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Bŭlgarski natsionalen korpus* [BNK]. (n. d.). <http://search.dcl.bas.bg/>
- Grochowski, M. (1986). *Polskie partykuły: Składnia, semantyka, leksykografia*. Ossolineum.
- Karolak, S. (1984). Składnia wyrażen predykatywnych. In *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Vol. 1. Składnia* (pp. 11–211). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karolak, S. (2002). *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Laskowski, R. (1984). Zagadnienia ogólne morfologii. B *Gramatyka współczesnego języka polskiego: T. 2. Morfologia* (pp. 9–57). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maldjieva, V. (1995). *Non-inflected parts of speech in the Slavonic languages: Syntactic characteristics*. Energeia.
- Rechnik na bŭlgarskia ezik* [RBE]. (б. д.). <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>
- Rechnik na sŭvremennia bŭlgarski knizhoven ezik* (Vol. 1–3). [RSBKЕ]. (1955–1959). Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.

Tilkov, D., Stoianov, S., & Popov, K. (Eds.). (1983). *Gramatika na sŭvremenniiia bŭlgarski knizhoven ezik: Vol. 2. Morfologiia* [GSBKE]. Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.

Синтактични структури, конституирани от междуметия в българския език

Резюме

Статията е посветена на синтактичните структури на българските фрази, конституирани от междуметия. Предмет на анализ са изреченски и неизреченски структури, образувани с лексемии, принадлежащи на два подкласа междуметия: звукоподражателни и предикативни. Представени са и наблюдения върху семантичната мотивация на изследваните синтактични структури.

Ключови думи: синтактични структури; български език; междуметия

Syntactic Structures Constituted by Interjections in the Bulgarian Language

Abstract

This article is devoted to syntactic structures of Bulgarian phrases constituted by interjections. The analysis presented in the study concludes with a list of sentence and non-sentence structures with their assigned lexemes which belong to two subclasses of interjections: onomatopoeic and predicative. It also includes preliminary observations on the semantic motivation of the syntactic structures in focus.

Keywords: syntactic structures; Bulgarian language; interjections